

ФРАЗЕМИ ТА ПАРЕМІЇ З КОМПОНЕНТАМИ *БОГ, БОЖИЙ* У ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ

Анотація. У статті описано зафіксовані у закарпатських говірках (переважно боржавських) фраземи з компонентами *Бог, Божий* у їх складі. Здійснений структурно-семантичний і функціональний опис цих одиниць. Звертається увага на розмежування фразем і паремій із вказаними компонентами у структурі цих одиниць різних мовних рівнів.

Ключові слова: закарпатські говірки, діалектна фразема, діалектна фраземіка, діалектні паремії.

Діалектна фразеологія привертає увагу не лише мовознавців, а й етнографів, фольклористів, істориків культури, письменників. В активних дослідженнях національно-духовної специфіки мови помітне місце посідає релігійна фразеологія. Значну частку у говірковій фраземіці становлять одиниці із смислотворювальним ядром *Бог*, його синоніми і деривати.

Н. Бабич, одна з перших в українському мовознавстві дослідниць фразеологізмів із лексемою *Бог*, свого часу справедливо відзначала надзвичайно скупий обсяг цього пласту фразеології у наших фразеологічних словниках [2, с. 118]. Так, у реєстрі першого книжкового видання української діалектної фразеології (близько 2300 фразеологізмів) – “Фразеологічному словнику лемківських говірок Східної Словаччини” (1990) Н. Вархол, А. Івченка представлено всього 16 фразем із компонентом *Бог* [4, с. 21–22]. Від часу публікації статті Н. Бабич “Сила Божа” в народній фразеології” (1996) вийшло друком чимало діалектних (у т.ч. й фразеологічних) словників різних груп українських говорів. Численна й семантично багата фраземіка з ключовими словами *Бог, Божий* представлена в цих працях різною мірою. Однак фразеологічний матеріал із закарпатських говірок іще не знайшов належної презентації в словниках.

Предметом цього нашого дослідження є структурно-семантичний опис говіркових фразем, що містять компоненти *Бог, Божий*. У статті представлено матеріали здійснених у селах Закарпатської області експедиційних записів, у тому числі й тих, які зробили студенти М. Бігун (2015), Н. Тегза (2016), О. Бабій (2017), Л. Кинів (2017) відповідно до одержаних завдань у процесі підготовки ними магістерських робіт.

Субстантивні фраземи

Божа д'и'тина – ‘порядна, слухняна, добра людина’ [В. Р., М. Р., Заб., Дубр., Зар.]. [и'се 'божа д'и'тина / бо 'нигда ни'кого ни' 'бни'чи'с'тила і'де 'ули'ц'оў по'може ста'рым 'бо'ронит' 'меншых 'от пе'ў ци шчи 'од йа'к'ойіс' бі'ды]. Звертання **д'и'тино** **Божа** має відтінок співчуття, любові, особливої прихильності.

Божий дар – ‘про їжу’ (В.Р.); 2) ‘хороша, слухняна дитина’ (Вор.).

Божойе ти'л'а – 1) про недосвідчену, несамотійну, неввічливу людину (Он., Шир., Зар., Вор.); 2) про людину несповна розуму (Он.). **Ти'л'а** **Божойе** (Дубр.) – ‘про нечемного’ [иде ги ти'л'а 'Божойе]. Пор.: **Ти'л'а ни'беснойе** – ‘бовдур’ [В. Р., М. Р., Заб.]. [тот та'койе ги ти'л'а ни'беснойе/ка'жи му йе'н:о/ а 'ўн з'робит' 'иншак]. Пор.: *неб'есне тел'а* – “балбес” [Лавер АДД 1992, с. 13].

Фраземам із словом *Бог* властива, як справедливо вказує Н. Бабич, експресивність здебільшого піднесена (благоговійна) чи нейтральна (урівнована), але внаслідок контекстуального (стилістичного) переведення вона може набути зниженої тональності, що, зокрема, й ілюструє фразема *боже теля* [2, с. 122]. Як припускає авторка, *боже теля*, *божа корівка* – вирази, очевидно, з часів язичницьких.

Кара Божа / **кара г'ос'п'од'на** – ‘біда, випробування; покарання’ (В.Р., Он., Зар. Шир., Вільх.). [поби'ла 'кара 'божа]. Може бути інтерпретовано як варіант інтер'ективної фраземи, яка вказує на неприємне, болісне становище, іноді безвихідне. Пор.: Напала кара Божа – біда спіткала [Лавер МП², с. 15]. Див.: **Шо за Божа година**.

Шо за Божа година – ‘незрозуміла ситуація, якість випробування’ (Вор.). Див.: **Кара божа / кара г'ос'п'од'на**.

Ад'єктивні фраземи:

Бог / Б'ўг з'найе йа'кый ірон., зневажл. – ‘якому приписують виняткові якості, а насправді таким не є’ (Он., Дубр., Зар., Шир.).

Богом побитый – ‘нешасливий’ (В.Р.). Пор.: **Бог у н'ого вер б'от'оў / бігар'ом**. Майже / **Бог у н'ого ботов** (угор. палка); **вер а** бідний, б) людина з порушеною психікою [Лавер ТГ, с. 25].

Ги без Бога – ‘який не дотримується етичних норм поведінки’ (Сіль.). [ты ги без 'Бога]. [зай'шоў ги без 'Бога].

Ги Божа ружа – ‘красивий’ [В.Р., М.Р., Заб.]. [моя 'мамка 'ў 'м'ол'од'ости 'была ги 'Божа 'ружа]. Варіант із протилежним значенням ‘некрасивий’ **Ги Божа ружа в п'ом'ыйах // Ги Божа ружа в ди'цимбр'і** (зневажл., ірон.)

Д'и'тина 'од Бога – ‘про слухняну дитину’ (Он.). Див.: **Божий дар** (Вор.).

Заслу́жити (заслу́жиў) ў ʼБога [добро́го чолові́ка, добро́ жону, діти і т.п.] – ‘щасливий’ (В.Р., М.Р., Он., Вільх., Шир., Вор.). Пор.: *Заслу́жений в ʼБога* ‘щасливий’ [Аркушин, с. 78].

Изн’аў бы й з ʼБога ʼризы – ‘скупий, жадібний’ (Дунк., Он., Іза). [не га’даў бы зн’а’ти й з ʼБога ʼризы]. Пор.: *Узяв бы ай з бо́га ʼризы* – Дуже зухвалий злодій [Вархол Івченко, с. 22]. Як варіанти побутують вислови із заміною лексеми *Бог* на *пін*: *у’з’аў бы ў по’па ʼризы* (Дубр.) / *из’н’аў бы и с по’па ʼризы* (Гор.).

ʼМати ʼБога ў ʼчере’в’і (Он., Вільх.) / **у ʼсир’ц’у** (Зар., В.Р.) / **ʼМати ʼБога при ʼсб’і** (Дубр.) – ‘бути милосердним, справедливим, совісним’. Пор.: *Ма́ти ʼБога в животі* ‘бути совісним’ (Аркушин, с. 78).

Ни’якым ʼБогом не допро’ситис’а / Не допро’сиў бы с’а ни’якым ʼБогом – 1) ‘про скупого’; 2) ‘про впертого’.

ʼПобиў го Бог – ‘нешасливий, такий, якому не таланить’ (В.Р.). Цей вислів відомий також як вигук, що виражає емоції невдоволення, розчарування, прикrostі за невдалого розвитку дії, події і т.і. [а ʼпобиў го Бог].

С’а’тый та ʼбожий ірон. (В.Р.). ‘про такого, що вдає із себе бездоганного, безгрішного’.

Вербальні фраземи

Бог даў ʼр’о́зум (ми, ти, му, вам) – ‘вчасно взи́рло якесь рішення, що вберегло (застерегло) від неприємної ситуації, біди і т.і.’. [Бог даў ми ʼр’о́зум не по’слухати цімбо’ру].

Бог о́дн’аў ʼр’о́зум (ми (міні), ти (тобі), му (йому), вам, їм) – ‘стан забуття, запаморочення, розгубленості, під час якого людина не може прийняти адекватне рішення і вчиняти логічні дії’.

Із значенням ‘щось зробити всупереч божим заповідям’ уживаються фраземи **Ме’тати ў ʼБога ʼпалиц’оў / ка’м’ін’ом** (Дунк., Он.). **Ме’тати у ʼБога ка’м’ін’а** (Он., Шир.). **Ме’тати у ʼБога ка’м’ін’ом** (Дубр.). **ʼВері’чи у ʼБога ка’м’ін’ом** (Шир., Дубр.). **ʼДуги / ʼзадути у ʼБога ка’м’ін’а** (Шир.). [та лиш ты ʼд’у’юко у ʼБога ка’м’ін’а ʼдула што ʼмайеш и’ти за розведе’ного].

ʼБожым ʼдухом [жити] (Дубр., Дунк., Гор., Вільх.) / **ʼЖити ʼБожым ʼдухом (в’о́здухом)** (В.Р., М.Р., Заб.) – ‘нічого не їсти, бути голодним’. [жит’ ʼбуде’ш ʼта с’коро ти ʼбуде ко’ниц’]. Пор.: **ж’ы́ти бо́жым д’у́хом / лу́фтом**, шутл. – “быть голодным” (сзакарп., лем.) [Лавер АДД 1992, с. 18]. За свідченням В. Лавера, фразема *ж’ы́ти бо́жым д’у́хом* – один із випадків фразем-омонімів, виникнення яких у суміжних досліджуваних діалектах можна пояснити тільки випадковим збігом дериваційних баз. Інше значення фраземи *ж’ы́ти бо́жым д’у́хом* – “быть богобоязливим” (карп.) [4, с. 18]. **Жити божим духом / Жити божим даром** – нічого не їсти [Лавер МР², с. 14].

Із значенням ‘померти’ зафіксовані фраземи **ʼБ’о́гу ʼдушу да’ти** (Дунк., В.Р. Вільх.), **сп’очити з ʼБогом** (Вор.), **Бог заб’раў до ʼсебе** (Зар.). Н. Бабич

розцінює вирази *п’іти до Бога, стати перед Богом, сп’очити у Бозі, Бог до себе (собі) забрав (когось), віддати Богові душу як цікаві евфемізми і припускає, що фразеологізми *Богу душу віддати, з Богом сп’очити* походять “чи не з епохи бароко, яка вперше поставила людину ближче до Бога, зблизила її у мистецтві і філософії з метою розмежувати плотське і духовне, мирське і небесне” [2, с. 121].*

И бог за ʼнийі / н’ого за’быў (Шир., Вільх., В.Р.). **П’ушоў, тай Бог/Б’у́г за н’ого за’быў** (Дубр.). **И Бог за ʼн’ого за’б’оў** (Гор., Вор.) – ‘безслідно зникнути, пропасти’. У деяких говірках ця фразема доповнена ще одним компонентом: **И Бог за н’ого за’быў, и ʼв’істи-ʼдуху ни’чути** (В.Р., М.Р., Заб.).

Значення ‘досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного’ ірон. мають фраземи **И’мити ʼБога за н’о́гы** (Дунк., Он., Вільх., В.Р.). **И’мити ʼБога за н’о́гы / ʼго́л’о́ву** (Шир.). **ʼБога за ʼб’о́р’о́ду и’миў** (Дуби, Заг.). **И’мити ʼБога за ʼпазуху** (Дубр.). **И’миў ʼБога за ʼпалиц’у** (Лук.).

ʼК’расти ў ʼБога дны (н:ы) – ‘байдикувати, ледарювати, нічого не робити’ (Дунк., Вільх.).

ʼЛати ў ʼБога ‘вживати, згадувати ім’я Бога у лайці’ (вважається великим гріхом).

Оби’р’нутис’а ид ʼБогови [В.Р., М.Р., Заб.] / **Убе’р’нутис’а о́д ʼБогови** (Гор.) / **Провер’нутис’а до ʼБога** (Гор.) – ‘покаятися, стати на правильний шлях’ [мати ʼдуже про’сила ʼсына / о́бы оби’р’нуўс’а ид ʼБогови и ў’з’аўс’а за ʼр’о́зум]. [сын у ʼнийі та’кий б’оў п’я’ниц’а / а ти’пир’ пози’рай / пе’р’е’став ʼпити і уд ʼБогови убе’р’нуўс’а].

Поширеністю і структурною варіантністю відзначається фразема із значенням ‘потрапити у складне становище, зазнати біди’: **ʼПобиў Бог та й ж’мін’ами прик’лаў** [В.Р., М.Р., Вільх.]. **ʼПобиў Бог (Б’у́г) та й ка’м’ін’ом прик’лаў** (Заб., Он.). **ʼПобиў Б’ог тай ʼпалиц’оў прик’лаў** (Шир.). [ўсе м с’а ʼчудовала над чужьми п’я’ниц’ами а ти’пир’ и ми’не бох ʼпобиў та шчи й ж’мін’ами прик’лаў]. **ʼПобиў Б’іх тай ʼпал’иц’оў вер** – ‘коли нічого не вдається зробити’ (Гор.). [ро’биў ри’монт / а то у’се так ги’е ʼпобиў Б’іх тай ʼпал’иц’оў вер]. **Бог го ʼпобиў шчи й жми’н’ома доме’таў** (Дуби, Заг.). **ʼПобиў Бог та й ʼпалиц’у ʼлишиў** (Вор.). Пор.: *побив Бог кого + та й ʼпалиц’у ʼлишив + та й ж’мін’ами прив’ер + та й хрест вер* “настигла якась біда кого” [Лавер ДБ, с. 36]; *побив Бог кого + та й ʼпалиц’у ʼлишив + та й ж’мін’ами прив’ер, шутл.* (сзакарп.) – “попасть в беду” [Лавер АДД 1992, с. 38].

У коментарях до карт “Лінгвістичного атласу українських народних говірів Закарпатської області” Й. Дзендзелівського зафіксовані такі варіанти цієї фраземи з інших говірок: *Побі́в н’а бог, ш’и й ʼпал’иц’у на мін’і ʼлишив* (Тур’я Пасіка Перечин. р-ну), *Побі́в нас бог, і ʼпал’иц’у на нас ʼлишив* (Великі Лазі Ужгород. р-ну), *Побі́в нас бох, ш’чі й ʼпал’иц’у на наз ʼлишив* (Циганівці Ужгород. р-ну), *Побі́в бог голову, та й ʼпал’иц’у на н’уї ʼлишив* (коли комусь біда трапиться раз, то і надалі буде) (Тур’ї Ремети Перечин. р-ну) [6, к. 417].

Просити Богом – 'благати' (Дубр.) / **Богом т'а прѝшу** (Он., Дубр., Вільх., Гор.). [былам у нашого на'чал'ника та просилам у н'ого пѝм'іч // про'силам го **Богом** / а ўўн у'з'аў та ми ѝтка'зѝу].

Фразема **Св'іта божого не в'ід'іти** поширена у двох значеннях: 1) 'виснажливо працювати' (Он., Дубр., Вільх., В.Р.); 2) 'потрапити у складне становище' (Он.). [за рѝбѝтоў і св'іта божого не в'идит'].

Адвербiальнi фраземи

Без бут'те Бога – 'знанацька, раптово, не прощавшись' (В.Р., Дунк., Шир., Он., Дубр., Вільх.). Див. також: [5, с. 52].

Грiх ѝд Бога – 'шкода' (про невикористаний шанс, нагоду, можливість) (Дунк., В.Р., Вільх.). грiх [грiх ѝд Бога не пў'ти на йс'у рѝбѝту].

И Бѝгу весе'ло (с'м'ішно), ирон. – 'несподiвано, непередбачувано' (Дунк., Дубр.). [так ис' дола'дила што и бѝгу весе'ло]. Див. також: [5, с. 51].

Изв'ерхн'а Бога (Иза) / Звир'хн'а Бога (Вор.) – 'необґрунтовано, безпiдставно, упереджено'. [и'мивс'а до н'ого звир'хн'а Бога].

За Бога милого / Про Бога милого – 'нiзащо, нiяк, у жодному разi, нiяким чином' (Он., В.Р.). **За пана (господа) милого** (Дунк., Дубр., Вільх.). Вислiв **Про Бога милого** поширений також у значеннi посиленого прохання, благання.

И Бог не нап'растат' – 'мало, недостатньо' (Он., Дубр., Вільх.). [на вас и Бог не нап'растат' зошитўў].

Йак у Бога за пазухоў (В.Р., М.Р., Заб., Гор., Дунк., Зар., Он., Вільх., Гор.) / **Ги ў Бога за пазухѝ** [жити, почуватися] (Дуби, Заг.) – 'дуже добре, затишо, безтурботно' [ли'шила с'а си'рўткѝ жила дуже т'ашко ни'коли ни' знала за доброе ти'пир' ѝд:ал'ас'а и жи'ве йак у бога за пазухѝ]. Ця фразема може вживатися з варiацiєю компонентiв: замисть *Бог* виступають синонiми *Господь, Исус Христос, пан: Йак у Христа за пазухоў* (Дунк.). Див. також: [5, с. 51]. Пор.: *Йак в Бога за пазухоў* 'дуже добре почуватися' [Аркушин. с. 78]. Як [йак] у Бѝга за спинойу [спинойу]. Надiйно, гарантовано, безпечно [Сагаровський, с. 24].

Йак перед Богом / Так ги перед (сперед) Богом (Дубр., Вільх.) / **Перед Богом** (Зар.) – 'вiдверто, чесно, не приховуючи'.

Йак на Бога (позирати, молитися) – 'вiддаю, благоговiйно'.

Йак Бог при'ка'заў – 'як належить'; 'дружно' (Он., В.Р., М.Р., Вільх.) / **Так ги Бўг при'ка'заў** (Дубр.) / **Ги Бог при'ка'заў** (Зар.). Пор.: Як бог приказав. Дружно жити [Вархол Івченко, с. 22].

На Божойе [да'ти] – 'вiддати задарма, з добротинними намірами'. **На Божойе [пў'ти, пўш'ло]** – 'даремно, марно' (Дунк., В.Р., Вільх.). Див.: також: [5, с. 50]. **Най iде на Божойе** (Дубр.). Пор.: Пішло на Божойе – витратити грошi без будь-якої користі для себе [Лавер МП2, с. 11].

На небо Божойе [ул'істи, і'ти, ул'іпитис'а] – 'невiдомо куди' (Гор., Он., Дубр., В.Р.). [Де т'а на небо божойе ни'се у таку с'туд'ін']. **Бог / Бўг знайе де** – 'невiдомо-де'. **Бог / Бўг знайе коли** – 'невiдомо коли; давно'. [уже и не" памн'атаву / Бог знайе коли ўто было].

У Бѝжу пут' – т.с., що (iди) з Богом (Вор.). [дайте му што майете да'ти та най iде у Бѝжу пут'].

Интер'ективнi (вигуково-модальнi) фраземи виражають рiзні емоцiї мовця з приводу висловлюваного. Це узвичаснi у говiрковому мовленнi етикетнi формули вiтання: **Дай Боже. Дай Боже здѝрѝвл'а** (Дубр., Дунк.). **Дай Боже ш'час'та** (Вор.). **Бог ти у пѝм'іч** (Зар.). Пор.: **Бог в помоч** [Бог в пѝмоч!] [Бох в пѝмуч!] *незм.* Привiтання в працi [Аркушин СЗП, с. 26]; прощання: **З Богом** (Зар., Вор.) / **Иди з Богом / Иди сѝб'і з Богом** [В.Р., М.Р., Заб., Дубр.]; прохання: **Дай ми Боже** (Шир., В.Р., Доробр., Ільн.). **Дай Боже памiяти** (Он., В.Р.). **Дай Боже памiят'і** (Зар.). **Дай ми, Боже, памн'ати** (Дубр.). **Дай Боже рѝзуму** (В.Р.); побажання: **Даў бы ти Бог / Бўг здѝрѝвл'а** (Дубр.) / **Даў бы ти Бог здѝрѝвл'ічка** (Он.). **Дай Боже** (Он., Дунк.). **Най т'а Богоч'ко 'услухат'** (В.Р.). **Най т'а Бог учуйе** (Гор.). **Най Бог по'магат' кому** (ти, му, йўў, вам, і(й)м) (В.Р., Дунк., Вор.). **Най Бог воздаст' сто'риц'ѝ** (Зар.). **Най Бог/Бўг при'йме** (Дубр.). **Най ти Бог по'держит' сок'таш** (В.Р., Дунк., Вор.); сподiвання: **Йак Бог / Бўг даст'** (Он., Вільх.). **Кiт' Бог даст'**. **Йак Бог даст** (Иза). **Ко'бы даў Бог / Бўг** (Он.). **Кi'бы даў Бог** (В.Р.). **Даў бы Бог / Бўг / Буг. Бог вам по'може** (Гор.). **Ко'бы нам Бог пѝмуг** (Гор.). **З Бѝждѝ помочиў** (Дубр., Он.). **Из Бѝждѝ пѝмiчу** (В.Р.). **З Бѝждѝ благодатиў** (Он.).

На пiдставi записаного з сучасного живого мовлення буквинцив i зафiксованого фразеологiчними й загальнономовними словниками української та iнших слов'янських мов Н. Бабиц робить висновок, що лексема Бог здебiльшого виступає у фразеолгiзмах-побажаннях, фразеологiзмах-застереженнях i фразеологiзмах-благаннях (молiннях) [2, с. 119]. Наш матерiал, який представляє закарпатські говiрки, також засвiдчує найчисленнiшу уживанiсть саме цих семантичних груп фразем.

Фраземи-розкаяння, перепрошування: **Прости Боже / Прости н'а Боже / Прости Господи / Прости н'а Господи / Господи н'а прости / Господи прости**. Цi вирази вживаються мовцями у двох випадках: або щось уже сказано, про що було не бажано вимовити, або, подумавши, мовець вчасно утримується, вiдмовляється вiд наміру щось повiдомити. Пор.: **Боже прости** – вiдпусти, Боже; прости, Господи [6, с. 15]. Див.: **за простиўбуг (х)** – даремно [ССк, с. 293].

Звертаючись до Бога по допомогу (перед якимось починанням), уживають виразiв **Боже помѝжи / Боже пома'гай**.

Фраземи-застереження: **Не дай** ¹Боже (Зар.) / **Не дай то** ¹Боже (Он., В.Р.). **Не дай** ¹того ¹Боже (Гор.). **Сохран'** ¹Боже (Он., Вільх.). **Не гн'їви** ¹Бога (Он., В.Р.). **Б'ўйс'а** ¹Бога (Дуби, Приборж., Он.). **По'б'ўйс'а** ¹Бога (Дубр., В.Р.). **Не бо'їнше'а / бо'їнс':а** ¹Бога? (Он., Вільх.). **Най Бог** ¹варуйе/за'варуйе (Дубр.). **Най т'а Бог** ¹варуйе (Гор., Страб., Дуби, Шир., Дубр., Он.). **Най т'а Бог** за'варуйе (Гор., Дубр.) / **Най т'а Бўг** за'варуйе (Он., Дубр.). **Най Бўг** за'варуйе (Дунк. Дубр.). / **Най Буг** за'варуйе (Іза) / **Най Бог** за'варуйе (Зар.). **Най с'а Бог** за'варуйе (В.Р.). **'Боже т'а** за'варуй (В.Р.). **Най т'а Бог** обне"се (Шир., Дубр.). **Най та Бўг** ўсо'котит' (Он., Дубр.). **Най т'а Бог** ух'ылит' (Дубр.). **Най Бог** хо'р'онит' (Дубр.). **Крий** ¹мати ¹Божа (Дуби, Дубр.). Поодинокі фіксація вислову **'Боже збаў** (Гор.). Пор.: **Боже збав** [Б'оже збав] *виг.* Уживають для застереження проти чогось поганого [Аркушин СЗП, с. 26]. *Б'оже, збав!* 'побережи, Б'оже' [Аркушин, с. 78]. Сохрані Б'оже. Застереження. Запобігання [Сагаровський, с. 24].

Фраземи, які виражають "каральну" функцію Бога, віру у найвищу справедливість: **Бог** ¹їе на ¹нибі. **Бог** ве"ликий. **Божа** ¹сила ве"лика (Он., В.Р.). **Бог** ис то'б'д'ў (В.Р.). **На** ¹ўс'о ¹вол'а ¹Божа. **Ус'о** ¹ў ¹Бога. **Бог** не йде ¹бити ¹палиц'д'ў з ¹неба (Дунк.). **Бог** ¹палиц'д'ў ¹бити не йде (В.Р.). **Бог** ¹задар' не на'казуйе (В.Р.). **Богоч'ко** ни"кого не йде ¹паличкоў ¹бити (Дубр.). **Бог** ¹палиц'д'ў не б'їе (Вор.). **Бог** не ¹буде ¹палиц'д'ў ¹бити (у верховинських говірках). Пор.: **Бог** ¹буком не б'є [2, с. 122].

Бог / **Бўг** с'віту газ'да (Дунк.). **Бог** с'бму св'іту газ'да (Он.). **Бог** с'ому св'ітови газ'да (Вільх.). **О**то ¹лиш **Буг** оден з'нає (Іза).

Після завершення справи чи щасливого, успішного, сприятливого розвитку ситуації, як правило, люди висловлюють вдячність і воздають хвалу милостивому Богу: **С'лава** ¹Б'огу. **Х'вала** ¹Б'огу. **Х'вала** те"бі ¹Боже. **Д'аковати** ¹Б'огу / ¹Б'огу ¹д'аковати. **Шч'ас'т'а** од ¹Бога (Вільх.). **Най Бог** ¹прийме.

Фраземи, які виконують роль своєрідних вставних компонентів із значенням 'невідомо, ніхто не знає': **Бог** (Бўг) ¹го з'нає (Дубр.). **С'атый** ¹го з'нає (Дубр.). **Бог** ¹го с'атый з'нає (Дубр.). **Бог** с'атый з'нає (В.Р.). Пор.: **Бог** ¹знає – не відаю, не знаю [Піпаш, Галас, с. 15].

У ситуаціях, коли мовець не може збагнути мотивів поведінки чи дивується чомусь, уживають висловів **Бог** ¹т'а з'нає (Дубр., В.Р., Вільх.). **С'атый** ¹т'а з'нає (Дубр.). **Бог** ¹т'а с'атый з'нає (Дубр., Вільх.).

Вирази, які становлять клятвені запевнення у достовірності, правдивості слів, твердженнь мовця: **Так ми** ¹Боже (Доробр., Дунк., Вор.). Див.: **Так ми** ¹Боже – їй Богу [ССк. с. 31]. Пор.: **Боже** ¹до пому [Б'оже до пому] *виг.* Те саме, що Бігме [Аркушин СЗП, с. 26].

Так бы т:и ¹Божый хо'сен | **Так на** ¹ўто ¹Божый хо'сен – 'так має бути, так прийнято'.

Для вираження подиву, недовіри, сумніву чи навіть іронії вживаються вислови **А** ¹Боже / **А** ¹Господи.

За "ознакою належності до емоційної зони" у науковій літературі зроблено спробу поділити фразеорефлекси (ФР) з лексемою Бог на три групи: ФР, які виражають позитивні емоції; ФР, які виражають негативні емоції; ФР, які можуть виражати у різних контекстах амбівалентні (протилежні) емоції [8]. Наш матеріал, записаний у живому сучасному говірковому мовленні, фіксує такі випадки омонімічного використання фразем, які можуть виражати як подив, захоплення, так і невдоволення, роздратування, засмучення, прикрість тощо. Або: добре побажання, підбадьорення, утішення і негативна реакція на певну ситуацію, осуд, невдоволення, прокльон (припрошування). **Най т'а Бог** ¹благосло'вит' / **А** ¹благосло'виў ¹бы т':а ¹Бог. **Бог** ¹най ¹т'а ¹по'милуйе (Гор.). **Боже** ¹т'а ¹по'милуй (Шир.). **Най т'а Бог** ¹по'милуйе (Шир., Он., В.Р.) / **А** ¹Бог ¹бы ¹т'а ¹по'миловаў. **С'атый** ¹бы ¹т'а ¹по'миловаў / **По'миловаў** ¹бы ¹т'а ¹с'атый. **Бог** ¹бы ¹т'а ¹л'убиў (Дуби). Експресивність у цих висловах може підсилюватися напруженою вимовою займенника *т':а*. За межами статті залишилась численна група фразем, які виражають вкрай негативні емоції (лайки, прокльони і т.і.).

У зв'язку із фраземами варто тримати в полі зору й такі одиниці, яким не вистачає дечого з диференційних ознак. До таких зараховуємо традиційні форми апеляції: **О** ¹Господи. **О** ¹Боже. **Боже** ¹правый. **Боже** ¹милостивый. **Господичку** ¹милосердный. **Пане** ¹Боже. **Пане** ¹Боже ¹Б'он'ку м'їй / м'їй. **Господи** ¹Боже. **Господи** ¹Боже м'їй / м'їй. **Боже** ¹м'їй, **Боже**. **Боже** ¹м'їй ¹милостивый. **Господичку**. **Мати** ¹Божа. **Мат'ір** ¹Божа. **Матице** ¹Божа. **Матице** ¹Г'д'сп'дн'а / ¹Г'д'сп'дн':а.

На окрему увагу заслуговують паремії зі словами *Бог, Божий* – приказки, примовки, приповідки, дотепи, компаративні вислови, каламбури.

Б'їда ¹спит'. **а** ¹Бог ¹б'їді ¹го'разд ¹ла'дит'
Без ¹Бога ¹ни ¹до ¹по'рога
Без ¹Божойі ¹помочи / ¹в'дл'ї / **без** ¹Божого ¹по-
вил'їн'їя ¹и ¹волос ¹из ¹г'дл'д'вы ¹не ¹ўпаде
Бог ¹б'їе ¹по ¹бо'л'ачому
Бог ¹даў ¹Бог ¹уз'аў
Бог ¹л'убит' ¹т'р'ойц'у
Бог ¹не ¹ти'л'а ¹видит' ¹изда'л'а
Бог ¹у ¹дз'воньы, **а** ¹чорт ¹у ¹к'лепало ¹д'бы ¹ї ¹йо'го
те"лепало
В'дл'їе ¹й ¹черево ¹луснути, **чим** ¹Божый ¹дар
пропасти
Господи ¹Боже ¹пома'гай, **у'с'ім** ¹л'уд'ам ¹ми'н'ї
май
Дай ¹Боже ¹д'ўждати / ¹д'ўждати ¹д'и'тин'с'кого
хл'їба, но ¹ни ¹дай ¹го ¹їсти

Дас'т' Бог дин' дас'т' и пишчу
 Д'іти Б'бжі на Ісуса по'хбожі
 За л'інивим и Бог с'лужит'
 Зма'гайс'а не'боже и Бог ти по'може
 Иван ни д'Б'бгу ни д'нам
 Из 'Богом л'ігай, из 'Богом и вста'вай
 И л'у'ди с'а не ган'бит' и 'Бога с'а не бо'йит'
 Йак три'вога та до 'Бога, по три'в'б'зі та по
 Б'бзі
 Йа'кый дай 'Боже та'кый і по'дай 'Боже
 Кіт' не даў Бог р'бзуму до п'блун:е
 по'п'блун:у го н'ішто че'кати
 Ко 'рано вста'є, т'бму Бог да'є
 На 'т'б'і 'Боже што ми'н'і не'гоже
 Ни' дай 'Боже з Ивана 'пана
 Не' меч ў 'Бога 'кам'ін'ом / 'кам'ін', бо 'верне
 ти с'а
 О'д по'рога з 'Богом
 'Перед л'уд'ми збрешеш, а перед 'Богом н'єт
 С'вітові Бог газ'да, а не 'баба с'молава
 Соко'тис'а, та й Бог т'а со'котит'
 Соко'ченого і Бог со'котит'

У мовознавчій спільноті, незважаючи на значні здобутки у вивченні фразеології, досі немає єдності у розумінні фраземи як одиниці певного рівня мови. З цього приводу Н. Бабич слушно зауважує: “На сьогодні є вже навіть діалектні та тематичні як власне фразеологічні, так і паремійні словники. [...] Та однозначної відповіді на всі фразеологічні запитання не існує, а саме: Що є фразеологізм? Чи є фразеологією прислів'я і приказки? [...]. Чи полісемічні фразеологізми? Де межа полісемії й омонімії? Що є фразеологічні синоніми, а що – варіанти?” [3, с. 86]. Саме розумінням природи фраземи і її диференційних ознак, до якого схиляється дослідник, визначається реєстр фразеологічних лексикографічних праць. Так, Г. Аркушин у зібранні народних висловів “Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині” виокремив розділи “Фразеологія” і “Прислів'я та приказки”. У першому представлено всього десять фразем із компонентами *Бог* і *Божа матір* [1, с. 78], а в розділі “Прислів'я та

приказки” виділено тематичні групи “Бог у житті людини”, “Божіння” [1, с. 8–10]. Автор “Матеріалів до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщина)” А. Сагаровський дотримується “розширювального розуміння” фразеологічних одиниць, згідно з яким більшість українських фразеографів уводять до збірок, зокрема й діалектних, вигуківі сполуки, евфонізми, еліпси, компаративізми, кліше, крилаті вислови, приказки, приповідки, прислів'я, термінологічні утворення, фразеореplikи тощо [10, с. 6]. Визначаючи, що “це не ідеально коректно”, дослідник висловлює стурбованість: “доки дискутуватимемо з “рафінованими класичними” фразеологами, то надто багато втратимо (не встигши зафіксувати) традиційного, природного фактажу, навіть якщо він декому видасться лише (!) фразеоподібним матеріалом. Не засвідчене сьогодні – завтра може зникнути назавжди” [10, с. 6]. Без сумніву, всі ці одиниці необхідно призбирувати, фіксувати і публікувати, вивчати ступінь їх фразеологізації, однак не надаючи їм статусу фразем. У цьому матеріалі подаємо записані приказки і примовки з компонентами *Бог*, *Божий*, дотримуючись одного із головних принципів І. Франка, відомого збирача, записувача і дослідника паремійного матеріалу – максимальне збереження мовних особливостей зразків. І. Франко “чітко усвідомлював, що автентичність паремій має значну наукову цінність, оскільки дає багатий ґрунт для характеристики регіональної (діалектної) мовної специфіки різних рівнів – синтаксичного, лексичного, морфемного, фонетичного” [9, с. 35].

Фразеологічні одиниці з компонентами *Бог*, *Божий* позначені високою комунікативною актуальністю в закарпатських говірках. Це пояснюється, зокрема, й давньою культурою християнських традицій і обрядів носіїв говіркового мовлення. Для мовознавчих досліджень важливо враховувати хронологічні параметри фразем з лексемою *Бог* у їхньому складі й розмежовувати фраземи, пов'язані з християнською вірою в Бога, і фраземи, в основі яких лежать язичницькі вірування.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

В. Р.	с. Великий Раковець Іршавського району
Вільх.	с. Вільхівка Іршавського району
Вор.	с. Ворочово Перечинського району
Гор.	с. Горінчово Хустського району
Гор.	с. Горонда Мукачівського району
Доробр.	с. Доробратово Іршавського району
Дубр.	с. Дубрівка Іршавського району
Дунк.	с. Дунковиця Іршавського району
З–Ш.	с. Заболотне Іршавського району
Зар.	с. Заріччя Іршавського району
Лук.	с. Луково Іршавського району
М. Р.	с. Малий Раковець Іршавського району
Он.	с. Онік Виноградівського району
Приборж.	с. Приборжавське Іршавського району
Сіль.	с. Сільце Іршавського району
Шир.	с. Широке Виноградівського району

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- Аркушин – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. – Люблін–Луцьк, 2003.
- Аркушин СЗП – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. А–Я. – Вид. 2-е переробл., випр. і доп. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2016.
- Вархол Івченко – Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1990.
- Лавер АДД – Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов Карпатского региона. — Автореф. дис. ... докт. фил. наук. – К., 1992. – 50 с.
- Лавер ДБ — Лавер В. И. Дери́ваційна база фразем українських говорів Карпатського регіону // *Acta Hungarica*, 1995. — Ужгород, 1997. – С. 32–40.
- Лавер ТГ — Трансформація гунгаризмів у фраземіці українських говорів Карпатського регіону // *Acta Hungarica*. – Ужгород, 1992. – С. 24—32.
- Лавер МП₂ — Лавер В. И. Методичні поради до програми збирання матеріалів народної фразеології. – Ч. II. – Ужгород, 1982.
- Піпаш Галас – Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
- ССк – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
- Сагаровський – Сагаровський А. А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщина) / А. А. Сагаровський. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2015.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. – Люблін–Луцьк, 2003.
2. Бабич Н. “Сила Божа” в народній фразеології // *Культура слова*. – К., 1996. – Вип. 48–49. – С. 129–135. Її ж: “Сила Божа” в народній фразеології // *Богословський стиль української мови у контексті стилістичної думки: Збірник науково-дидактичних праць*. – Чернівці: Видавничий дім “Букрек”, 2009. – С. 118–123.
3. Бабич Н. Д. Способи реєстрації і тлумачення фразеологізмів в історичній та сучасній фразеографії // *Українська лексикографія в загальноукраїнському контексті: теорія, практика, типологія* (м. Київ, Інститут української мови, 12–13 травня 2011 р.). – К., 2011. – С. 86–98.
4. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1990.
5. Галас А. Прислівникова фраземіка в закарпатських говірках // *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (зб. наук. праць). – Вип. 21. – Ужгород, 2016. – С. 47–54.
6. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України (Лексика). Ч. III. – Ужгород, 1993.
7. Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов Карпатского региона. — Автореф. дис. ... докт. фил. наук. – К., 1992. — 50 с.
8. Пак Сон Гу. Фразеорефлексы с компонентом Бог в русском языке // *Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей*. – Вип. 10. – М.: Диалог–МГУ, 1999. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_10_04paksongu.pdf
9. Пилипчук С. “Галицько-руські народні приповідки” І.Франка: пареміографічний аспект // *Вісник Львів. ун-ту. Серія Філологія*. – 2006. – Вип. 37. – С. 31–34.
10. Сагаровський А. А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщина) / А. А. Сагаровський. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2015.

Alla Halas

Phrases and paremyas with components Boh, Bozhyi in Transcarpathian dialects

Summary. The article describes the phrases in the Transcarpathian dialects (mostly in Borzhava region) with the components of Boh, Bozhyi in their composition. The structural-semantic and functional description of these units was carried out. Attention was drawn to the delimitation of the phrase and paremyas with the specified components in the structure of these units in different language levels.

Key words: Transcarpathian dialects, dialectal phrasem, dialect phrasemic, dialectal paremyas

Одержано 16.02.2017 р.